

EESSÕNA: EESTI RÄNDEKONTEKST JA MIRNET PROJEKT

*Raivo Vetik,
Leif Kalev*

Käesolev eessõna koosneb kahest omavahel seotud osast. Esiteks kirjeldatakse Eesti rände- ja lõimumiskonteksti, käsitledes Baltikumi ajaloolist eripära, netosisserände pöördumist ning rände-, kodakondsus- ja lõimumispoliitika kujunemist ja selle valdavalt pragmaatilisi lahendusi. Teiseks tutvustatakse MIRNet projektieesmärke, teoreetilist lähtekohta ja temaatilist fookust Ida-Lääne rände ja sellega seotud lõimumise uurimisele, mida illustreerivad ajakirja Central and Eastern European Migration Review erinumbrist „Relocating East–West Migration and (Im)Mobilities“ eestikeelde tõlgitud artiklid.

EESTI RÄNDEKONTEKST

Eestiga seotud rännet käsitletakse sageli Kesk- ja Ida-Euroopa riikide laiemas kontekstis. Samas iseloomustavad Eesti rändemustreid ka mitmed erijooned, millest mõned on ühised teiste Balti riikidega, teised aga spetsiifilised. Üheks oluliseks eripäraks oli Baltikumi kuulumine Nõukogude Liitu. Nõukogude perioodil toimunud ulatuslik sisseränne suurendas venekeelse elanikkonna osakaalu, mistõttu oli Eesti rahvastik 1991. aasta taasiseseisvumise hetkel etniliselt väga mitmekesine: etniliste eestlaste osakaal moodustas vaid 61,5%, võrreldes ligikaudu 90%-ga enne Teist maailmasõda ning 97%-ga vahetult selle lõpul (Vetik 1993).

Selline rahvastiku koosseis tähendas, et 1990. aastate alguse väljaränne ei suundunud üksnes jõukamatesse lääneriikidesse, vaid ka itta, eeskätt Venemaale. Pere- ja tööränne endise NSV Liidu aladelt on püsinud olulisel kohal ka hilisematel kümnenditel (Statistikaamet 2024). Samas, kuigi poliitilises ja avalikus retoorikas on pikka aega rõhutatud Teise maailmasõja ajal Läände põgenenud eestlaste ja nende järeltulijate võimalikku tagasirännet, on tegelik tagasiränne olnud suhteliselt tagasihoidlik, ehkki väliseestlaste hargmaisuus on jätkuvalt märkimisväärne.

Eesti riigi lõimumispoliitikat hakati kujundama 1990. aastate teisel poolel ning selle keskmes on olnud Nõukogude perioodil saabunud venekeelsed sisserändajad ja nende järeltulijad. Kuigi läänest saabunud rändajate arv kasvas järk-järgult nii eestlaste tagasirände kui ka nn Soome silla mõjul ning Euroopa Liiduga ühinemise järel suurenes ka uussisserändajate mitmekesisus, hakati neile süstemaatilisemat tähelepanu pöörama alles 2010.

aastate keskpaigas. Näiteks käivitati uussisserändajate kohanemisprogramm 2015. aastal (Kalev 2015). Keskseks lõimumispoliitiliseks arenguks on olnud osaline eestikeelse õppe rakendamine venekeelsetes gümnaasiumides aastatel 2007–2011 ning üleminek ühtsele eestikeelsele koolisüsteemile, mis algas 2024. aastal ja kestab kavakohaselt kuni 2032. aastani (Haridus- ja Teadusministeerium 2024).

Võrreldes teiste Balti riikidega toimus rändepööre Eestis suhteliselt varakult: sisseränne hakkas väljarännet ületama juba alates 2015. aastast. Kuigi Kesk- ja Ida-Euroopas leidub ka teisi varase rändepöördega riike, oli Eesti selles osas regiooni eesotsas. Viimastel aastatel on sisserännet oluliselt suurendanud Ukraina sõjapõgenike vastuvõtmine, kuigi 2024. aastaks võib täheldada märke sisserände tempo aeglustumisest. Koosmõjus madala sündivusega on eestlaste osakaal rahvastikus, mis oli vahepeal lähenenud 70%-le, hakanud taas vähenema (Statistikaamet 2024). Paradoksaalsel kombel keskendus märkimisväärne osa 2010. aastate poliitilisest retoorikast Euroopa rändekriisi kontekstis Eestisse ümberpaigutatud ja -asunud kultuuriliselt eristuvatele rändajatele, kellest paljud lahkusid Eestist suhteliselt kiiresti. Tegelik netosisseränne on seevastu olnud suurel määral endise NSV Liidu taustaga.

Eesti kodakondsus- ja rändepoliitikat iseloomustab teatav vastuolulisus. Kuigi kodakondsusseadus keelab mitmik kodakondsuse, puuduvad selle keelu tõhusad rakendamismehhanismid ning praktikas on seda käsitletud pigem väärtusnormina (Vaher 2014). Selle tulemusel eksisteerivad kõrvuti otsesed meetmed naturaliseerunud kodanike suhtes ja ebamäärane regulatsioon sünnijärgsete kodanike suhtes, kellelt kodakondsust põhiseaduse kohaselt ära võtta ei saa ning kelle suhtes muid sanktsioone ei ole kehtestatud (vt nt Kalev 2006). Sarnast ambivalentsust võib täheldada ka rändepoliitikas, kus julgeolekust lähtuv retoorika käib käsikäes sisserände piirarvu ulatuslike eranditega majandusarengu soodustamiseks. Kuigi juba üle kümne aasta on arutletud selgema ja sidusama poliitika kasuuna kujundamise üle, on olemasolev olukord osutunud poliitiliselt toimivaks ning praktikas piisavalt paindlikuks, mistõttu sisulised reformid ei ole saanud laiemat toetust.

Kokkuvõttes iseloomustab Eesti rändekonteksti viimased kümme aastat kestnud netosisseränne, rahvastiku kasvav mitmekesisus ning aeglane, kuid järjepidev lõimumine. Kodakondsus-, rände- ja lõimumispoliitikat raamib tugev normatiivne retoorika, mille taustal rakendatakse praktikas pigem eklektilisi ja pragmaatilisi lahendusi. Sellised omapärad asetavad Eesti küllaltki sarnasesse positsiooni paljude Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega, mistõttu on meil kasulik suhestuda ka laiemate ida-läänesuunalise rände kogemustega.

MIRNET PROJEKT: EESMÄRGID, TEOREETILINE RAAMISTIK JA KÄESOLEV TÕLKEKOGUMIK

Eesti kui ühe väikseima Euroopa Liidu liikmesriigi eripärane rändekontekst – mida iseloomustab ühelt poolt üks suuremaid välismaal sündinud elanike osakaale EL-is ja teiselt poolt suhteliselt kõrge väljaränne elaniku kohta – tingis vajaduse arendada rände- ja lõimumisuuringuid süstemaatilisemal ning rahvusvaheliselt konkurentsivõimelisemal tasemel. Aastatel 2015–2024 lisandus sellele kiire kasv nii töörande voogudes kui ka

varjupaigataotlejate vastuvõtmise vajaduses. Just nende väljakutsetega seoses käivitati 2019. aastal Tallinna Ülikoolis Euroopa Liidu Horisont 2020 programmi raames rahastatud projekt nimega MIRNet (Migration and Integration Research Network). Projekti põhieesmärk oli luua Tallinna Ülikoolis teaduslik ja institutsionaalne baas, mis võimaldaks kujuneda rahvusvaheliselt tunnustatud rände- ja lõimumisuuringute kompetentsikeskuseks koostöös Sussexi Ülikooli (Suurbritannia), Roskilde Ülikooli (Taani) ja Tampere Ülikooliga (Soome).

MIRNet projekti keskne siht oli vastata kahele struktuursele probleemile. Esiteks on rände- ja lõimumisuuringud paljudes Lääne-Euroopa juhtivates teaduskeskustes koondunud suletud ja püsivatesse konsortsiumidesse, kus domineerivad traditsiooniliste sisseränderiikide uurimisasutused. Teiseks on märkimisväärne osa rändeuuringutest keskendunud liikumistele globaalsest lõunast põhja, samas kui Ida-Lääne ränne Euroopas – kuigi sotsiaalselt, majanduslikult ja poliitiliselt äärmiselt mõjukas – on jäänud suhteliselt alauurituks. MIRNet projekt püüdis neid kitsaskohti ületada, tugevdades teadusvõrgustikke ja uurimisvõimekust, mis on Eesti asukoha tõttu eriti sobiv Ida-Lääne rände uurimiseks.

Projekti viis põhieesmärgi sõnastati järgmiselt:

1. Rajada Tallinna Ülikoolis uurimissuund, mis tegeleks Ida-Lääne rände ja lõimumisega seotud teemadega kohalikul, riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil.
2. Tõsta rände- ja lõimumisuuringute kvaliteeti ja mahtu koostöös projekti partneritega, pöörates erilist tähelepanu varajase karjääri uurijate toetamisele.
3. Tugevdada rahvusvahelisi teadusvõrgustikke ning suurendada Tallinna Ülikooli ja partnerasutuste nähtavust Euroopa teadusruumis.
4. Suurendada rahastamisvõimekust rände- ja lõimumisuuringute valdkonnas nii riiklikul kui ka rahvusvahelisel tasandil.
5. Arendada teadustulemuste levitamise ja teaduspõhise poliitikanõustamise oskusi.

MIRNet projekti teoreetiliseks ja metodoloogiliseks lähtekohaks oli relatsioonilise sotsiaalteaduse paradigma. Projekti kolm aluspõhimõtet – fookus Ida-Lääne rände dünaamikale, interdistsiplinaarsus ja poliitikakujunduslik relevantsus – lähtuvad arusaamast, mille kohaselt tuleks sotsiaalteaduste uurimisobjekti mõtestada mitte staatiliste entiteetide, vaid dünaamiliste suhete võtmes. Need hõlmavad muuhulgas majanduslikke, poliitilisi ja geograafilisi suhteid ida ja lääne vahel, suhteid erinevate teadusdistsipliinide ja institutsioonide vahel ning suhteid teadusliku teadmise ja poliitikakujundamise vahel.

Relatsioonilise lähenemise keskseks tunnuseks on sotsiaalse ontoloogia ja kausaalsuse mõtestamine toimijate positsioneerimispraktikate võtmes asümmeetrilistel sotsiaalsetel väljadel (Emirbayer 1997). Seda paradigmat on arendatud ka meie endi uuringutes, ühendades ühiskonna lõimumise uurimisel sotsiaalseid, sotsiaalpsühholoogilisi ja poliitikakujunduslikke perspektiive, sealhulgas Bourdieu' sotsiaalse välja kontseptsiooni abil (Vetik

2017, 2019, 2023). Poliitikakujundamise kontekstis leiab relatsiooniline lähenemine rakendust valitsetuse teooriates (Kooiman 2003; Kjær 2004; Bell ja Hindmoor 2009), kus rõhk on erinevate toimijate vastastikustel suhetel ja koordineeritud tegevusel.

MIRNet projektis ei käsitletud relatsioonilisust üksnes uurimistegevuse teoreetilise alusena, vaid ka projektiga seotud võimekuste arendamise keskse printsiibina. Nii nähti projektiteadusüritusi, koostöömehhanisme ja strateegiaplaneerimist partnerite positsioneerimise ja ümberpositsioneerimise protsessidena erinevatel sotsiaalsetel väljadel – Euroopa teadusruumis, poliitikakujundamise väljal ja avalikus sfääris. Selline lähenemine võimaldas käsitleda projektitegevusi mitte pelgalt teadmussiirde, vaid ka institutsionaalse ja sümboolse võimuga seotud interaktsiooni võtmes. Tegevused toimusid ning mõju taotleti kolmel omavahel seotud tasandil: institutsionaalsel tasandil (Tallinna Ülikool), transdistsiplinaarsel võrgustikutasandil (projektipartnerite koostöö) ning makrotasandil rände- ja lõimumisuuringute jaoks olulistel väljadel, nagu Euroopa teadusruum, poliitikakujundamine ja avalik arutelu. Kõiki neid tasandeid ühendas eesmärk tugevdada uurimisvõimekust, võrgustikke, innovatsiooni ning teadustulemuste levitamist.

MIRNet projekti temaatiline fookus oli Ida-Lääne teljel toimuv ränne ning sellega seotud lõimumisprotsessid. Projekti raames suunati uurimis- ja koostöötegevus eeskätt järgmistele valdkondadele: muutuvad mobiilsusmusterid, sealhulgas mobiilsuse ja hargmaisuse käsitlused Euroopa Liidu siseses liikumise kontekstis; hargmaised võrgustikud kui sotsiaalne ja institutsionaalne ressurss ning nende roll riiklike poliitikate ümbermõtestamisel; populismi tõus rände- ja lõimumispoliitikas ning selle diskursiivsed mehhanismid; rände haldamise probleemid ja ebaõnnestumised, eriti 2015. aasta rändekriisi järel; kodakondsus kui poliitilise kuuluvuse, staatuse ja toimevõime analüütiline kategooria; lõimumispoliitikate sotsiaalne ja kultuuriline kontekst Euroopa rahvusriikides.

Käesolev APE erinumber sisaldab valitud artiklite tõlkeid ajakirja Central and Eastern European Migration Review erinumbrist pealkirjaga „Relocating East-West Migration and (Im)Mobilities“ (11. kd, nr 2, 2022). Valitud artiklid on otseselt seotud MIRNet projekti temaatiliste ja teoreetiliste lähtekohtadega ning demonstreerivad relatsioonilise metateooria rakendusvõimalusi Ida-Lääne rände ja lõimumise uurimisel. Loodame, et käesolev erinumber innustab nii Eesti rändeuurijaid kui ka poliitikakujundajaid laiendada oma analüütilist repertuaari ning toetab teaduspõhiste ja praktiliselt rakendatavate lahenduste kujunemist mobiilsuse, mitmepaiksuse kuuluvuse ja lõimumise valdkonnas 21. sajandi Eestis.

VIITED

Bell, Stephen; Hindmoor, Andrew. 2009. *Rethinking Governance: The Centrality of the State in Modern Society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eesti Rahvusringhääling. 2024. Piiravuga määratud tähtjalisi elamislube võib tänava mitusada üle jääda. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609484539/piiravuga-maaratud-tahtjalisi-elamislube-voib-tanavu-mitusada-ule-jaada> (15.10.2024)

- Emirbayer, Mustafa. 1997. Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology* 103(2), 281–317.
- Haridus- ja Teadusministeerium. 2024. Eestikeelsele haridusele üleminek. Kättesaadav: <https://www.hm.ee/uleminek>(15.10.2024)
- Leif, Kalev. 2006. *Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Leif, Kalev. 2015. Rändepoliitika eesmärgistamisest. *Riigikogu Toimetised* 31, 124–135.
- Kjær, Anne Mette. 2004. *Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Kooiman, Jan. 2003. *Governing as Governance*. London: Sage.
- Statistikaamet. 2024. Statistikaameti andmebaas. Vaadatud 15.10.2024.
- Vaher, Ken-Marti. 2013. Kas Eesti võiks lubada topeltkodakondsust? *Eesti Päevaleht*, 11.06.2013. Vaadatud 15.10.2024.
- Vetik, Raivo. 1993. Ethnic Conflict and Accommodation in Post-Communist Estonia. *Journal of Peace Research* 30(3), 271–280.
- Vetik, Raivo; Raudsepp, Maaris; Kruusvall, Jüri; Kus-Harbord, Larissa; Makarova, Marianna; Valk, Aune. 2017. Intercultural Relations in Estonia. Lk 59–80 kogumikus: Berry, John W. (toim.) *Mutual Intercultural Relations*. Cambridge University Press.
- Vetik, Raivo. 2019. National Identity as Interethnic (De)mobilization: A Relational Approach, Ethnopolitics, DOI: 10.1080/17449057.2019.1613065
- Vetik, Raivo. 2023. Field relationalism versus process relationalism in citizenship studies. *Citizenship Studies* 27(3), 365–384, DOI: 10.1080/13621025.2023.2171253.